

İKBAL: KİŞİLİĞİ, FELSEFESİ VE ESERLERİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER¹

Arş Gör. Selma BENLİ

Milletleri bazen dünya standartlarının üstüne çıkaranlar, sadece politikacılar, fen bilimlerinde uzman kişiler, askerler veya sporcular olmuyor; sanat ve kültür alanlarında ileri sürdükleri görüşleri, roman, şiir gibi edebi alanlardaki eserleri ile kitleleri yönlendirebilen, onlara dinamizm kazandırabilen, toplumların atardamarları niteliğindeki kişiler de olabiliyor.

Bu nitelikleri ile değerlendirildiğinde, Pakistan'ın kendisine çok şey borçlu olduğu "İkbal" adı ön plâna çıkmaktadır.

Gerçekten de sadece Pakistan Edebiyatı değil, aynı zamanda Pakistan'ın yakın geçmişi ile ilgili araştırmaların pek çoğu "İkbal" adı etrafında yoğunlaşmaktadır. Bugün sadece onu ele alan çahşmalar bile „ büyük bir kitaplık oluşturacak niteliktedir.

Bu ilgi öylesine büyük boyutlara varmıştır ki, bir vakitler ülkesini sömüren, maddi ve manevi değer sistemini acımasızca eleştirdiği batı dünyası, bugün onu sadece Pakistan'ın kuruluşunda payı olan bir önder değil, aynı zamanda adına tezler yapılan, kitap ve makaleler yazılan, şiirleri çevrilen evrensel bir kişi olarak da değerlendirmektedir.

"İkbal" adı, duygu, düşünce ve enerjisini şiir gibi güçlü ve sarsıcı bir ifade aracı kullanarak biçimlendiren milli bir şairi, aynı zamanda Pakistan'la özdeşleşen ve bu yüzden konuyla ilgili bazı yazarlara "Pakistan = İkbâlistân" dedirten politik vasıflara sahip bir lideri dile getirmektedir. İkbal, anlaşılacağı üzere bütün duygularını inandığı temel ilkeler doğrultusunda bazen derin bir mistisizm içinde, bazen İs-

¹ Bu makale, 1987 yılında hazırladığımız Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünü içermektedir. Bkz. BENLİ, Selma., *Zarb-i Kolim ve İkbal*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Ürdn Dili ve Pakistan Araştırmaları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara. 1987.

lâm liturjisini alabildiğine kullanarak, bazen de islâmiyet'i kemirdiğine inandığı Batı'nın karşısına adeta bir "şövalye soyluluğu ve gururu" yla dikilerek ifade edebilmeyi başarmıştır. Başka bir deyişle, ikbal'in gücü, sadece şiir alanındaki becerisinden değil, aynı zamanda bir yandan Batı dünyasının kaynaklarını maddi olarak sömürdüğü, diğer yandan da pek çok dini inancın adeta mozaik haline geldiği ve İslâmiyet'in gerçek değerini gittikçe kaybettiği bir ülkede, halkı yeni bir ideal doğrultusunda yönlendirmeyi başaran "karizması"ndan ileri geliyor. Gerçekten de o, tam bir sosyal birliğin kurulamadığı ve özellikle kültürel dinamizmin sağlanamadığı güney Asya'nın üç büyük yarımadasından biri olan Hindistan'a yeni ve taze bir kan getirmiş ve pekâlâ "İkbâli-yât" da diyebileceğimiz bir tür edebî ve felsefi akımı da yaratabilmiştir.

Eserleri bugün hâlâ ilk yazıldığı günlerdeki canlılığını koruyabilen, kitleleri heyecanlandırabilen ikbal ile ilgili çalışmalar, daha uzun yıllar süreceğe benziyor.

Bu makalede ise genel hatlarıyla İkbâl'in kişiliği ve felsefesi üzerinde durularak, eserleri kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır. Ancak ikbal'i yaşadığı çağın sosyo-politik ortamından kopararak, sadece bir şair olarak incelemenin, büyük bir tarihi yandığı ve sonu gelmeyen bir çaba olacağı aşikârdır. Bu bakımdan onun yaşadığı çağa ve bu çağın büyük kitle hareketlerine, sosyal ve politik huzursuzluklarına kısaca bir göz atmak, İkbâl'in kişiliğini ve dünya görüşünü temellendirmek için gereklidir.

Bilindiği üzere Fransız İhtilâli'nden sonra gelişen kitle hareketleri, giderek yerini politik ve ideolojik gerginliklerin yönlendirdiği sömürgecilik ve milli uyanışların çatışması şeklinde beliren büyük toplumsal dalgalanmalara bırakır. 19. yüzyılın sosyolojik tabanını derinden etkileyen ve bir anlamda biçimlendiren bu gelişmeler, 1857'deki bir isyanla, İngiltere gibi "üzerinde güneş batmayan" bir imparatorluğun güney Asya'daki sömürgesi Hindistan'da da şiddetle yankılanır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu kitle hareketi, sadece Müslümanlar'ın bütün ekonomik gücünün elinden alınmasıyla kalmamış, aynı zamanda ikinci sınıf bir vatandaş muamelesi görmelerine sebep olmuştur²; ama öte yandan tamamen siyasi öndersiz kalan Hint Müslümanları arasından daha önce kendinden hiç söz edilmeyen Ahmed Han ve benzeri büyük liderlerin de çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2 MAY, L.S., "Iqbal and His Philosophy", *Studies h labaVs Thought and Art*, Ed. by. M.S. Sheikh, Lahore. 1972, p. 2.

Gerçekte, İngilizler, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hindular'la Müslüm anlar'ı aynı demokratik rejim altında birleştirmek istiyorlardı. Dolayısıyla farklı inanışlara sahip olan çeşitli milletleri aynı rejime bağlayarak, azınlıkların varlıklarına son verilmek isteniyordu. Halbuki Müslümanlar o tarihlerde yüz milyon civarında nüfusa sahip bir toplumdur ve batıdaki demokratik sistem, Hindistan'da uygulanması oldukça zor bir sistemdi.

Nitekim İngilizler'in içten içe işledikleri bu "parçala ve yönet" politikaları, gelir kaynakları kurutulmuş Müslümanlar'dan çok Hintlilerin lehine işlediği görülünce, ortaya çirkin sonuçlar veren bir uygulama çıkmakla kalmadı; Hindular'la Müslümanlar arasında rekabete ve nihayet kanlı çatışmaların patlak vermesine de yol açtı. Sonunda İngilizler, zaten uzak bir ihtimal olan müşterek bir Hint-Müslüman toplumu fikrinden vazgeçmek zorunda kaldılar; ama bir yandan da Hindular'a daha yakın bir politika izlemeye devam ettiler.

Ahmed Han için Hindistan, aralarında derin kültürel farklılıklar olan her iki toplumu barındıran bir devlet olamazdı. Zaten biri Hindu, diğeri Müslüman olan iki toplumun politik emelleri de birbiriyle bağdaşmıyordu.

Ahmed Han, başlangıçta bütün Hindu ve Müslümanlar'm eğitim ve öğretimine aynı oranda önem veriyordu. Bu amaçla Aligarh'da 1877 yılında "Anglo-Oriental Muhammadan College"i kurdu. Kolej, her ne kadar öğrencilerine İngilizce ve o dönem için oldukça modern sayılabilecek bir eğitim veriyorsa da, bunun İngilizler'e yaranmayı amaçlayan bir girişim olduğu da düşünülüyordu³.

Bu arada İngilizler'in hiç bir zaman gerçekleşmeyecek hayalî düşünceleri, giderek artan bir düşmanlığa dönüyor; çatışmalar ve katliamlar büyüyordu.

İşte böyle bir atmosfer içinde, Sialkot şehrinde, vaktiyle Ahmed Han'ın Yarımada'daki Müslümanlar'm Hindular'dan ayrılması esasına dayanan fikrini geliştirecek İkbâl dünyaya geldi⁴.

3 Nitekim bazı araştırmacılar tarafından "Devrimci Pan-İslâmizm" olarak nitelendirilen hareketin temsilcisi Cemaleddin Afgani ile Seyyid Ahmed Han arasındaki uyumsuzlıklardan birini de bu konu oluşturmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz.: YURDAYDIN, H.G., *İslâm Tarihi Dersleri*, A.Ü. İ. Fak. Yay. No: 154, Ankara, 1982. s., 325-329.

4 İkbâl'in hayatı için bkz: İKBAL, Muhammed., *Hicaz Armağanı*, Çev.: A.N. Tarlan, İstanbul. 1968; SCHİMMELL, Annemarie., *Muhammed İqbal*, Köln. 1968; KARAHAN, Abdülkadir., Dr. Muhammed İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler, İstanbul. 1974; Brevî," Ebadat.,

İkbal'in doğduğu 19. yüzyılın ikinci yarısı, "İslâmiyetin Uyanışı" olarak kabul edilir. Fakat bu, entellektüel düzeyde değil, politik anlamda bir uyanıştır.

Gerçekten de erken devirlerden itibaren giderek batıya doğru yayılan İslâmiyet karşısında Batı dünyası, güçlerini biraraya getirmişler ve sonunda bir vakitler batıyı tedirgin eden Müslüman devletleri, batının askeri, teknolojik ve politik güçbirliği dolayısıyla güçsüz kalmış; parçalanma ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmişlerdi. Çöküş içindeki bir doğu, yüzyıllar boyu yerleşmiş olan düşünce sisteminin getirdiği "kişiliği feda etme" ve "dünyayı terkedip Tanrı'ya bağlanma" kavramları yüzünden batının siyasi ve kültürel saldırısına açık bir meydan haline gelmişti. Bu uyuşturucu sistem, insana hayatın güçlüklerine göğüs germesini öğretmek yerine, gerçeklerden kaçma ve öteki dünyada kurtuluşa ulaşacağını belirtmek yoluyla maddi ve manevi direncini tümüyle ortadan kaldırmıştı. Buna bir de Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetleri eklenince, ortaya endişe verici bir tablo çıkıyordu. Bütün problem aslında birkaç noktada toplanıyordu: "Batı'nın politik hakimiyetine karşı tekrar nasıl organize olunmalı ve nasıl güçlenmeli? Entellektüel ve dini bir reform nasıl başarılmalı?"⁵. İşte bu kaygılardan dolayı, daha önce Ahmed Han İngiliz emperyalizmine karşı koymuş, onu şiddetle eleştirmişti. Ahmed Han'ın bu misyonunu, değişen şartlara göre yorumlayarak devam ettirmek İkbal'e, gerçekleştirmek de Cinnah'a nasip olacaktı.

İkbal, yaşadığı çağın bütün toplumsal sıkıntılarını bünyesinde barındıran bir ülkede ve çalkantılı bir tarihte doğru. Onun kişiliğini ve felsefesini geliştiren, etkileyen ve bir anlamda biçimlendiren sebeplerin başında, Hint Yarımadası'nda gittikçe artan huzursuzluklar ve Avrupa deneyi büyük rol oynamıştır. Başka bir deyişle ikbal, toplumsal huzursuzlukların kalbinde yetişerek, hem kendisinden öncekileri hem de çağdaşlarını aşan bir tutumla, Hint-Müslümanları'nın meselelerini entellektüel, bilinçli ve modern bir anlayışla ifade etmeyi başarmıştır.

"Ahval-i İkbal", *Oriental College Magazine*, Der.: Ebadat Brelvi, İkbal Sayısı, cilt: 35, Lahor. 1977, s., 5—18; ASAR, N. Ahmed., *Doğudan Esintiler*, İstanbul. 1981; HAN, Zülfikâr Ali., *Doğudan Bir Ses*, Çev. Turgut Akman, İstanbul. 1981; SALİK, Abdulmecid., *Zikr-i İkbal*, Lahor. 1983 (2. baskı)

5 RAHMAN, Fazlur., "Iqbal and Modern Muslim Thought", *Studies in Iqbal's Thought and Art*, Ed. by. M.S. Sheikh, Lahore, 1972, pp., 38—39.

Gerçekten de o, bir yandan Mır Hasân'dan edindiği Arapça ve Farsça ile en seçkin İslâm yazarlarının eserlerini okuyup anlama seviyesine ulaşırken, öte yandan batıda eğitim görmesi, batı terbiyesi alması, onu ülkesinden ve toplumundan uzaklaştırmamış; bilakis duygularını daha da pekiştirmesini sağlamıştır.

Avrupa'ya gitmeden önce milliyetçi bir düşünceye sahip olan, Hint-Müslümanları'nın gözdesi ve sözcüsü durumuna gelen İkbâl için bu devir, "yetişme devri" olarak adlandırılabilir. Bu devirde ortaya koyduğu şiirleri, milliyetçiler arasında süratle yayılır ve kitleleri sömürgecilik siyasetine karşı bilinçlendirmeye gayret eder.

Bu arada Pencap Üniversitesi'nde felsefe tahsili görmesi ve bir süre de orada öğretim üyesi olarak görev yapması ve hemen akabinde Avrupaya gitmesi İkbâl'in hayatında ikinci bir devrenin açılmasına imkân sağlar. Bu devir tam bir "bilinçlenme ve gelişme" devri olarak kabü edilebilir. Gerçekten de Milton (1608—1674), Goethe (1749—1832), Hegel (1770—1831), Nietzsche (1844—1900) ve Massignon (1883—1962) gibi pek çok Avrupalı filozof, oryantalist ve edebiyatçı hakkında araştırmalar yapması, eserlerini okuması ve kimi zaman bunları eleştirip kimi zaman da olumlu yönlerinden yararlanması, bu devrin karakteristikleri olarak dikkati çekmektedir.

Avrupa, İkbâl'i iki bakımdan etkilemiş benziyor. Birincisi, batının olağanüstü bir maddi gelişme kaydettiği, fakat bunu gerçekleştirirken manevi ve ruhsal gücün tahrip olduğunu ve büyük bir krizin baş gösterdiğini görmesidir. Avrupa'nın dar bir ideolojiye ve yayılcılığa doğru gidişi, İkbâl'in bir anlamda milliyetçi duygulardan arınmasına sebep olmuştur. Zira bağımsızlığı duymak ve anlamak, bağımsızlığa kavuşmaya yetmemektedir. Toplumunu oluşturan fertlerin bu amaç doğrultusunda kendilerini yetiştirmeleri gerekmektedir. Bu sebepten dolayı İkbâl'in, insanları birbirlerine yaklaştırabilecek, nefret ve intikam hisleri yerine sevgi ve saygı hisleri doğuracak, dünya insanları arasında çekişmeler yerine huzur ve birlik getirecek başka bir hissi bağ aramaya başladığı düşünülebilir. Bu noktada İkbâl'in katı bir milliyetçiliği terk ederek, İslâm dinine yöneldiği, çıkışı İslâmiyet'te aramaya başladığı dikkati çeker. Meselâ aralarında Hallâc Mansür (857—922), Mevlâna Celaleddin Rûmî (1207—1273), Hafız (?—1390), Bedel (1644—1720), Gâlib (1796—1869), Şiblî Numânî (1857—1914) ve Ebul Kelâm Âzâd (1888—1958) gibi İslâm âleminin pek çok mutasavvıf, şair ve bilgininden de etkilenmesi, fakat bunlar arasında özellikle Mevlâna'yı manevi hocası

olarak kabul etmesi, bu etkilenmenin örnekleri olarak gösterilebilir. Nitekim Avrupa'dan döndükten sonra yazdığı *Asrâr-i Hudî* ve *Rumûz-i B e hildi* mesnevileri, bu amaç doğrultusunda kaleme aldığı önemli iki eser olarak kabul edilebilir.

Ülkesine döndükten sonra ikbal'in hayatında "olgunluk" devri başlar. Bu devir, ölümüne kadar sürecek olan ve insanı odak noktası alan, insanı bilinçlendirmeyi amaç edinen en son devredir. Başka bir deyişle İkbâl'in şiirlerinde ana konu insan olmuştur, insanın iyi yaşaması, mutlu olması ve özgür bir ortama kavuşması, İkbâl'in en büyük arzusudur. Bunun için şiiri bir araç olarak kullanmıştır denebilir. Şiirlerinde toplumun dertlerini, heyecanlarını, özlemlerini, ümitlerini ve tasalarını dile getirmiş ve Hint-Müslümanları'na inançlarını yitirmemelerini, kişiliklerini geliştirmelerini, mücadelecî, azimli, enerji dolu olmalarını ve yeni ve özgür bir hayata kavuşmak için çaba harcamaları gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Böylelikle İkbâl, bağımsız bir devlet kavramını gerçekleştirmek için, bu devletin fertlerini de kendi felsefi görüşleri doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlamaktadır.

İkbâl'in felsefi görüşleri genel hatlarıyla şunlardır:

1. İkbâl, gerçek bir Müslüman ve İslâm kültürünün büyük bir savunucusuydu. Ona göre Allah, ezeli yaratıcı ve Hz. Muhammed ise insanoğlunun gelişmesinin en yüksek noktası, yani örnek insandır.

2. İkbâl, hayatın her alanında İslâmi prensiplere uyulması gerektiğine inanır. Şahsiyetin kurulma ve tekâmüle erdirilmesi için İslâm'ın prensip ve şiarlarına uymayı zorunlu görür ve manevî yönü her zaman dış görünümüne tercih eder.

3. İkbâl, tasavvufta "nefs" anlamında kullanılan "hudî" (benlik) kelimesinin üzerinde önemle durmuş ve ona yeni bir anlam kazandırmıştır.

Mutasavvıflar, nefsin İlâhî Aşk yani yüce Allah yolunda feda olmasından yanadırlar. İkbâl, tasavvufta "Vahdet-ul Vucüd" adı verilen bu görüşün tamamen karşısındadır. O, benliğin eğitilmesinden yanadır. Çünkü, ikbal'e göre "benlik", "merd-i mümin"⁶ yani "insan-ı kâmil" in özünü teşkil eder. Bu yüzden benliği geliştirmek, güçlendirmek ve olgunlaştırmak gerekir. Bu da "aşk" ile mümkün olabilir. Ancak bu aşk,

6 FÂRÜKİ, M.T., "İkbâl'e Göre Mü'min Kişi (Merd-i Mümin) Tasavvuru", Çev.: Şevket Bulu, *Doğu Dilleri Dergisi*, A.Ü.D.T.C.F. Yay., cilt: 1, sayı: 4, Ankara 1970. s. 119—137.

insanın benliğini yok eden bir kuvvet değil, aksine ona güç veren, amacına ulaşmasını sağlayan bir kudrettir. Aşk, yaratıcılık melekesidir.

4. İktal'e göre benliği geliştirmek için gerekli olan diğer bir husus "Fakr" dır. İktal'in felsefesine göre fakr, maddi anlamda bir yoksulluk değildir. Fakr, dünyada mal ve mülke önem vermeden, hiçbir şeye muhtaç olmadan yaşamaktır. İşte bu fakr ile insan, dünyaya sahip olabilir.

5. İktal'e göre kölelik ve taklit, benliği yok eden unsurların başında gelir.

6. İktal, batı kültür ve medeniyetini şiddetle eleştirir. O, Müslümanların Avrupalılar gibi bilim ve sanatta ilerleme kaydetmelerini, ancak bunu yaparken taklitten kaçınmalarını ve benliklerini kaybetmemelerini arzular.

7. İktal, İslâm eğitim ve öğretimine girmiş olan İslâm'a aykırı tasavvuf düşüncesini ve hayattan kaçışı, İslâmi saymayıp, Müslümanlar'a bunlardan uzak durmalarını öğütler. Ancak bunun yanısıra İslâm'ın ilke ve ululuğuna uygun tasavvuf düşüncesini benimser.

8. İktal'e göre "sanat, sanat içindir" görüşü yanlıştır. Sanatın amacı, güzelliği ifade etmek olmalıdır. Sanat, önce günlük hayatı kendine amaç edinmeli, sonra da edebi hayata karşı istek uyandırmalıdır. Sanatçı, insanların hayatlarına yeni birşeyler katmaya çaba gösterir, uyuyan irade güçlerini uyandırabilir, güçlükleri yenme ve onlara karşı koyma azmini canlandırabilirse gerçek sanatçıdır.

İKBAL'İN ESERLERİ

İktal, doğu ve batı bilimsel araştırmalarında gerekli olan dilleri bilirdi. Anadili Penqapça olmasına rağmen, ilmi ve edebi çalışmalarında Urduca, Farsça ve İngilizce kullanmıştır. Ayrıca Arapça, Almanca ve Sanskritçe de bilirdi. İktal, şiirlerini anadili gibi bildiği Farsça ve Urduca; nesirlerini de Urduca ve İngilizce yazmayı tercih etmiştir.

İktal'in şiirleri vezin, kafiye, nazım şekli ve üslup bakımından oldukça zengindir. Ancak kelimeler arasında ahenk sağlamak, edebi sanat yapmak uğruna amacından fedakârlık etmemiştir. İktal, bir Şair olmaktan ziyade bir düşünür, bir bilge kişi olduğundan, şiir sanatını birinci derecede amacı olarak seçmemiştir. Ahenkli ve kafiyeli sözün dinleyiciyi ya da okuyucuyu daha çok etkileme kudretine sahip oldu-

ğunu bildiğinden, görüşlerini bu yolla duyurmayı tercih etmiş ve eserlerinden çoğunu manzum olarak yazmıştır.

Eserleri kronolojik olarak şunlardır:

1. *İLM-UL-İKTİSÂD* (Ekonomi İlmî)

İkbal'in ilk Urduca mensur eseri olan "İlm-ul İktisâd", ilk kez 1903'de Lahor'da yayınlanmıştır.

Ekonomi ilmiyle ilgili olan bu eser, Urdu dilinde bu türde yazılmış ilk kitaptır. Beş bölüm halinde düzenlenen eserin birinci bölümünde, eserin kapsamı ve araştırma metodu; ikinci bölümde arazi, emek ve sermaye konuları; üçüncü bölümde paranın değeri meselesi, uluslararası ticaret, nakit para kapsamı ve değeri, para basma hakkı, kâğıt paranın itibari değeri ve bununla ilgili ayrıntılar; dördüncü bölümde "Devletin Gelir Payı" başlığı altında vergilendirme, faiz, ücret, el sanatı ustalarının durumu gibi çeşitli konularda verilen yararlı bilgiler; beşinci bölümde ise halkın geçim kaynağı, yeni ihtiyaçların doğması ve devlet harcamalarının çeşitli yönleri hakkında eleştiriler bulunmaktadır. Eser, sadece geniş kapsamlı oluşu ve değerli bilgiler vermesi bakımından değil, aynı zamanda dil, anlatım ve üslup bakımından da eşsiz ve önemli bir eser olarak kabul edilmektedir⁷.

2) *THE DEVELOPMENT OF METAPHYSICS IN PERSIA* (İran'da Metafizik'in Gelişimi)

İkbal'in Almanya'da Münih Üniversitesi'ndeki felsefe doktora tez konusu olan bu çalışma, ilk kez 1908'de Londra'da yayınlanmıştır.

İslâm felsefesi tarihinin önemli eserleri arasında sayılan bu eserde İkbal, eski İran'dan başlayarak, modern çağdaki felsefeye kadar gelmektedir. İkbal tezinde, İran düşüncesinin mantıki teselsülünü göstermeye çalışmaktadır⁸.

Eser Farsça, Urduca ve Türkçe'ye çevrilmiştir.

3- *ASRÂR-İ HUDÎ* (Benliğin Sırları)

İkbal'in ilk Farsça manzum eseri olan bu kitap, ilk kez 1915'de Lahor'da yayınlanmış, daha sonraki yıllarda "Rumüz-i Behudî" ile birlikte tekrar basılmıştır.

7 BRELVI, Ebadat., *İkbal ki Urdu Nasr*, Lahor. 1977, s., 73—80.

8 KABAHAN, A., a.g.e., s. 43.

İkbal bu eserinde Avrupa maddeciliğine ve İran mistizmine karşı çıkmakta ve "hudî" (benlik) kelimesini açıklamaktadır⁹.

Eser, Arapça, İngilizce, Urduca, Beluci, Sindçe, ve Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca Yusuf Selim Çiştî tarafından yapılmış Urduca şerhi de bulunmaktadır.

4- RUMÜZ-ı BEHUDÎ (Benliği Kaybetmenin Sırları)

"Asrâr-i Hudi'nin ikinci cildi niteliğinde olan bu Farsça eser, 1918'de Lahor'da yayınlanmış, daha sonra yukarıda da değinildiği gibi "Asrâr-i Hudi" ile birlikte birçok defa tekrar basılmıştır.

Mesnevi tarzındaki bu eserde İkbal, akılcı bir yaklaşımla İslâm dininin getirdiği düzenin, bir ulusun varlığını sürdürebilmesi için en iyi yol olduğunu göstermeye çalışmıştır, ikbal'e göre bir kişi, kimliği ve bellibaşlı özelliklerini belirli bir noktaya kadar korumalı; ancak kendisini tam anlamıyla bulmasından sonra benliğini, kişisel çıkar ve kazançlarını ulusun refahı için feda etmelidir. Bu eserde ikbal, çağımızın fert ve ulus ile ilgili geliştirdiği kavramlara şiddetle karşı çıkıyor; güven ve barış içinde yaşamaları, kalkınma ve refah, yoluna kavuşmaları için en iyi yolun ne olduğunu anlatmaya çalışıyor¹⁰.

İkbâl, "Rumüz-i Behudî" için şunları söyler: "Nasıl ki bireylerin hayatında menfaat sağlama, kötülükleri uzaklaştırma ve eylem ve zevkin belirlenmesi, benliği sezmenin tedrici gelişmesi, devamlılığı ve olgunlaşmasına bağlıysa, milletlerin ve kavimlerin hayatlarının sırrı da aynı sezgiye, başka bir deyişle "Milli Benlik" in korunması, eğitilmesi ve geliştirilmesine bağlıdır. Bireyler, kabul edilmiş yasaya bağlanarak kendi kişisel duygularının sınırlarını çizmelidirler. Böylece bireysel faaliyetlerin zıtlıkları ve ayrılıkları silinerek, bütün millet için ortak bir ruh yaratılacak ve milli hayat olgunluğa erecektir¹¹.

Eser, İngilizce, Arapça, Beluci, Sindçe ve Türkçe'ye çevrilmiş, Yusuf Selim Çiştî tarafından da Urduca şerh edilmiştir.

5- PAYÂM-İ MAŞRİK (Doğu'nun Mesajı)

Büyük Alman şairi Goethe'nin "West-Östlicher Diwan" adlı eserine cevap olarak yazılmış ve Afganistan, Kralı Amânullâh Hân (?—

9 SALİK, A., a.g.e., s. 291; ASRAR, A., a.g.e., s. 36—37.

10 ASRAR, A., a.g.e., s. 37.

11 SALİK, A., a.g.e., s. 292.

1960)'a ithaf edilmiş olan Lu Farsça eser, ilk kez 1923'de Lahor'da yayınlanmış, daha sonraki yıllarda tekrar basılmıştır.

İkbal, eserin Urduca "Önsöz"ünde bu eseri yazışının nedenini şöyle açıklar: "West-Ostlicher Diwan'ın yayınlanmasından 100 yıl sonra kaleme aldığım "Payâm-i Maşrik" hakkında birşey söylememe gerek yoktur. Okuyucular, bizzat bireyler ve ulusların içgüdülerinin eğitimi için gerekli olan ahlaki, dini ve ulusal gerçekleri genellikle ortaya koymaya çalıştığımı göreceklendir (...). Doğu ve özellikle İslâm dünyası, yüzyıllar süren gaflet uykusundan henüz uyanıyor. Ama doğu toplumları şunu bilmelidirler ki, bizzat yaşamın derinliklerinde bir devrim gerçekleşmedikçe, onun dış çevresinde bir değişiklik meydana gelemez. Varlığı ilk önce insanların vicdanlarında görülmedikçe, yeni bir dünya dış görünümünü kazanamaz..."¹².

Eser, Amânullâh Hân hakkında mesnevi tarzında yazılmış 78 beyitlik bir övgü kısmıyla başlar, "Lâla-i Tür" (Tur Lalesi) başlıklı 163 rubai ile devam eder. Bunları "Afkâr" (Düşünceler) adı altındaki şiirler izler, "Mey-i Bakî" (Edebi Şarap) bölümünde 45 gazel yer alır ve eser "Nakş-i Frang" (Batı Sistemi) bölümüyle sona erer¹³.

Eser, Arapça, Urduca, Almanca, Fransızca ve Türkçe'ye, "Lâla-i Tür" başlıklı ruailer bölümü, A.J. Arberry tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. Eserin yine Yusuf Selim Çiştî tarafından yapılmış olan Urduca serhi de bulunmaktadır.

6- *BÂNG-İ DÂRÂ (Çan Sesi)*

1924'de Lahor'da yayınlanmış olan bu eser, İkbal'in ilk Urduca şiir kitabıdır. 1985 yılına kadar 42 kez basılmıştır.

İkbal'in çok sevilen şiirlerinden bazılarının, mesela "Baçça kî Dua" (Çocuğun Duası), "Bilâd-i İslâmiyyah" (İslâm Ülkeleri), "Tarâna-i Hindi" (Hindistan Marşı), "Şekva" (Şikâyet), "Huzür-i Risâlat Maâbin" (Hz. Peygamber'in Huzurunda), "Cavâb-i Şekva" (Şikâyetin Cevabı), "Dua" (Yalvarış) gibi şiirlerin yer aldığı bu eserde İkbal, Hindistanlılar'ın duygularına seslenerek, onları sömürmekte olanlara karşı coşturmakta ve bir bakıma canlanıp silkinmelerine zemin hazırlamaktadır¹⁴.

12 ASRAR, A., a.g.e., s. 38.

13 KARAHAN, A., a.g.e., s. 38.

14 KARAHAN, A., a.g.e., s. 39.

Eser, Peştuca'ya ve birkaç gazeli de Türkçe'ye çevrilmiştir. Eserde yer alan "Şekva" ve "Cevâb-i Şekva" adlı manzumeler, A.J. Arberiy tarafından İngilizce'ye çevrilip 1965'de yayınlanmıştır. Bu manzumeler Arapça ve Bengalce'ye de çevrilmiştir. Ayrıca eserin Urduca şerhleri de vardır.

7- ZABÛR-İ ACAM (*Acem'in Kitabı*)

Farsça olan eser, 1927'de Lalior'da yayınlanmış, 1974'de 10. baskısı yapılmıştır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kıta ve gazel türünde 56 şiir; ikinci bölümde ise 75 manzume yer almaktadır. Ayrıca eserde "Gulşan-i Râz-i Cadid*" (Yeni Sırrın Gül Bahçesi) ve "Bandagî Nâmah" (Kölelik Mektubu) adlı mesneviler de bulunmaktadır.

"Gulşan-i Râz-i Çedid", Şeyh Mahmüd Şebisterî'nin (?—1320) ünlü eseri "Gulşen-i Râz" a cevap mahiyetindedir. İkbal bu bölümde, eserin orjinalinde olduğu gibi 9 soru sorup, bunları cevaplandırmış ve çağdaş bir anlayışla "Vahdet-ul Vucüd" sorununu çözümledikten sonra, bunun aktif hayatı nasıl etkilediğini göstermiştir¹⁵.

"Bandagî Nâmah" ise aslında esarete karşı bir savaş ilânı olarak adlandırılabilir. Giriş bölümünde köleliğe değinilmiş, daha sonraki bölümlerde ise esir ulusların güzel sanatları ayrıntılı biçimde yorumlanmıştır. Manzume, özgür ve bağımsız insanların mimari sanatının özelliklerinin anlatıldığı bölümle sona eriyor. İkbal, sözü edilen eserinde geçmişin iyi hatırlanmasında ısrar ediyor. Şair, geçmişin şan ve şerefine yeniden kavuşulması için her zaman dinamik, uyanık, harekete hazır, sevgi ve hayat dolu olunması gerektiğini savunuyor. Şaire göre ancak bu şekilde Doğu, hem maddi hem de manevi alanda Batı dünyası üzerinde üstünlük sağlayabilecektir¹⁶.

Eser Türkçe, Peştuca ve Guceratça'ya, bazı bölümleri de İngilizce ve İtalyanca'ya çevrilmiştir. Ayrıca Yusuf Selim Çiştî tarafından Urduca şerhi de yapılmıştır.

8- THE RECONSTRUCTION OF RELIGIOUS THOUGHT IN ISLAM (*İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Kuruluşu*)

1928 sonları ve 1929 başlarında İkbal'in Madras, Haydarâbâd ve Aligarh Üniversiteleri'nde verdiği konferansları içeren bu eser, ilk ola-

15 ASRAR, A., a.g.e., s. 39.

16 ASRAR, A., a.g.e., s. 39.

rak 1930'da Lahor'da yayınlanmış, daha sonra birkaç baskısı daha yapılmıştır.

"İlim ve Dini Tecrübe", "Dini Tecrübe ve Felsefenin Seviyesi", "Tanrı Kavramı ve Gerçek ibadet", "İnsanın Benliği-Cebr ve İhtiyarı" "İslâm Kültürünün Ruhu" ve "İslâm'ın Yapısındaki Hareket İlkesi" başlıklı altı konferanstan oluşan eserde İkbâl, çağdaş felsefe ve bilimin ışığında İslâm'ın temel ilkelerini incelemiştir. Bu eser, bütün umutlarını yitirmiş bir toplumu yeniden hayata döndürmede çok etkili olmuştur¹⁷

Eser, Türkçe, Arapça, Farsça, Urduca, Bengalee ve Fransızca'ya çevrilmiştir.

9- *CÄVIDNÄMÄH* (Cavidname)

İkbâl, mesnevi tarzındaki bu Farsça eserini 1929'da yazmaya başlamış ve eser 1932'de yayınlanmıştır. Eserin birçok baskısı yapılmıştır.

İkbâl, bu eserinde manevi hocası Mevlâna Celâleddin Rûmi'nin rehberliğinde bir gökyüzü gezisine çıkıp, çeşitli gezegenleri dolaşır ve Cemâleddîn Afgânî, Said Halim Paşa, Hallaç Mansür, Mirza Gâbb, Nâdir Şâh, Tipü Sultan gibi birçok ünlü kişiyle tanışır, konuşur. Gökyüzü gezisinin sonunda "Hitâb be Cävîd" (Cavid'e Hitap) başlığı altında yeni kuşağa yol göstermeye çalışır¹⁸.

Ünlü İtalyan şairi Dante'nin "Divina Comedia" (İlâhi Komedi) adlı eserine cevap niteliği taşıdığı kabul edilen bu eser, İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Sindçe ve Türkçe'ye çevrilmiş, ayrıca Urduca şerhleri de yapılmıştır.

10- *BÂL-İ CİBRİL* (Cebrail'in Kanadı)

İlk kez 1935'de Lahor'da basılan bu Urduca eserin 1985'de 27. baskısı yapılmıştır.

Eserde gazel, manzume, dörtlük ve rubai türünde yazılmış şiirler bulunmaktadır. İkbâl, uzun bir aradan sonra yazmış olduğu bu Urduca eserinde millete inançlı olma, batının büyüünden kaçınma ve gerçek mümin olma konusunda nasihatlar vermiştir¹⁹.

Eser, Peştuca ve Türkçe'ye çevrilmiş ve Urduca şerhi de yapılmıştır. Ayrıca A. Schimmell, "Gabriel's Wing" adı altında, İkbâl ve onun

17 SALÎK, A., a.g.e., s. 294.

18 SALÎK, A., a.g.e., s. 294-295.

19 SALÎK, A., a.g.e., s. 295.

dini düşünceleriyle ilgili incelemeler yapmış ve eser Leiden'de 1963'de yayınlanmıştır.

11- *PES ÇI BÄYED KERD EY AKVAM ŞARK* (Ne Yapmalı, Ey Doğu Ulusları?) ve *MİSAFİR* (Yolcu)

Bu iki Farsça mesnevi, ilk kez 1936'da Lahor'da birarada yayınlanmış, 1972'de 7. baskısı yapılmıştır.

İkbal, 1933'de Afgan Kralı Nâdir Şah (1880—1933) m davetHsi olarak Afganistan'a gittiğinde Kabil, Gazne, Kandhar gibi tarihi şehirleri gezmiş ve bu şehirlerde Hekim Senâî, Gazneli Sultân Mahmüd gibi ünlü kişilerin mezarlarını ziyaret etmiştir. İkbal, bu seyahatiyle ilgili izlenimlerini "Misafir" adlı eserinde dile getirmiştir²⁰.

Eserin bazı bölümleri Türkçe'ye çevrilmiştir.

İkbal, "Pes Çi Bâyed Kerd Ey Akvâm-i Şark" adlı eserinde manevi hocası Mevlâna'nın ağzıyla şu müjdeyi veriyor: "Doğu uzun gaflet uykusundan uyanıyor." Yine Mevlâna'nın diliyle Doğu uluslarına Hz* Musa ve Firavunlar'm özelliklerini ve taktiklerini anlatır, tek Tann'ya inanişin önemini belirtir ve ulusların hem kendilerini inkâr etme hem de kendilerini dünyaya kabul ettirme gücüne sahip olduklarına dikkati çeker. Yoksulluk ile özgür insanın etkileyici bir "" anlatımdan sonra "şeriat" ile "tarikat" in sırlarını açıklar. Sonunda ise tüm Doğu toplumlarını Batı'mn siyasal egemenliğini söküp atmaya çağırır²¹.

Eser Urduca'ya, bazı bölümleri de Türkçe'ye çevrilmiştir.

12- *ZARB-I KALIM* (Hz. Musa'nın Vuruşu)

"Zarb-i Kalîm" İkbal'in Urduca olarak yazdığı son müstakil eseridir. İlk kez 1936'da Lahor'da yayınlanan bu eser, 1984'de 22. kez basılmıştır.

"İslâm ve Müslümanlar", "Öğretim ve Eğitim", "Kadın", "Edebiyat ve Güzel Sanatlar", "Doğu ve Batı Siyaseti" ve "Mihrâb Gul Hân'ın Düşünceleri" adlı altı ana bölümden oluşan bu eserde İkbal, Batı'mn kendi düşünce sistemine göre kurduğu düzeni, İslâmî açıdan değerlendirek> çoğu kez bunlara karşı çıkmakta ve eserini bu düzene karşı savaş ilânı olarak ifade etmektedir.

20 SÂLİK, A., a.g.e., s. 295.

21 ASRAR, A., a.g.e., s. 39.

Eser, Arapça, Farsça ve Türkçe'ye, bazı şiirler de V.Ş. Kierman tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. Ayrıca Yusuf Selim, Çiştî, eserin Urduca şerhini de yapmıştır.

13- *ARMAĞÂN-I HİCAZ (Hicaz Armağanı)*

Çoğu Farsça, bir kısmı da Urduca olan bu eser, 1938'de İkbâl'in ölümünden hemen sonra yayınlanmış ve birçok kez basılmıştır.

"Allah'ın Huzurunda", "Peygamber'in Huzurunda", "Milletin Huzurunda", "İnsanlık Âleminin Huzurunda" gibi çeşitli bölümlerden oluşan eserde İkbâl, Hicaz'a gitmek ve hacı olmak arzusunda olduğunu da belirtmektedir²².

Eserin Urduca, Sindçe ve Türkçe çevirileri ile Urduca şerhi yapılmıştır.

İkbâl'in yukarıda saydığımız eserlerinin dışında değişik türlerde (beyit, mektup, makale, bildiri v.b.) yazılmış pek çok yazısı vardır. Bunlardan bazdan daha sonradan biraraya getirilip, kitap halinde yayınlanmıştır. "Letters of Iqbal to Cinnah" (Lahor. 1943) ile "IqbaPs Letters to Attiya Begum" (Bombay. 1947) adlı kitaplar, bu konuda yazılmış önemli eserler arasındadır. Ayrıca Prof. Dr. Ebâdat Brelvî, Pakistan'da bu konuda yapmış çalışmaları "İkbâl kî Urdu Nasr" adlı kitabında biraraya getirmiştir²³. Eserde yer alan kitaplar şunlardır:

1- *MAKÂLÂT-İ İKBÂL*

İkbâl'in makaleleri ilk kez Tasdik Hüseyin Sâhib Tâc Haydarâbâdî tarafından "Mazâmin-i İkbâl" (Haydarâbâd-Dekan. 1944) adıyla yayınlanmıştır. Seyyid Abdulvahid Maînî, bu eseri esas alarak ilâveler yapmış, Şayh Muhammed Aşraf, "Makâlât-i İkbâl" adıyla 1963'de Lahor'da yayınlanmıştır. Eser 248 sayfadan oluşmaktadır.

İkbâl'in çeşitli dergi ve gazetelerde yazmış olduğu makale ve mektupların derlemesi olan bu kitabın başlangıç kısmında, İkbâl'in 1902'den 1904'e kadar "Mahzen" dergisinde yazmış olduğu makaleler vardır. Bunu 1905'de İngiltere'den "Vatan" dergisine gönderdiği makaleler izler. Daha sonra ise İkbâl'in konuşmalarından ve çeşitli kitaplarının ön-sözlerinden alınmış yazılar bulunmaktadır.

22 SALİK, A., age., s. 296.

23 BRELCİ, E., age., s. 73—176.

2- *İKBÂLNÂMAH (I. Cilt)*

İkbal'in çağdaşlarına yazmış olduğu mektupların bulunduğu bu eser, 1943'de Şeyh Atâullâh tarafından derlenmiş ve 1945'de Lahor'da Şeyh Muhammed Aşraf tarafından yayınlanmıştır^

Bu mektuplar, İkbal'in karakterini ve şahsiyetini aydınlatması, çeşitli konulardaki düşünce ve görüşlerine ışık tutması ve nesir üslubu hakkında bilgi vermesi bakımından çok önemlidir.

3- *İKBÂLNÂMAH (II. Cilt)*

Yine Şeyh Atâullâh tarafından derlenen II. cilt, 1951'de Lahor'da Şeyh Muhammed Aşraf tarafından yayınlanmıştır.

II. ciltte de İkbal'in Muhammed Ali Cinnah, Molvl Abdulhak, Âf-tâb Ahmed Hân, Muhammeddin Fauk, Hân Niyâzuddin Hân ve Seyyid Nazir Niyazi gibi çağdaşlarına yazmış olduğu mektuplar bulunmaktadır.

Bu mektuplar, İkbal'in siyaset, kültür ve medeniyet hakkındaki görüşleri ile ilmi düşünceleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

4- *MAKTÛBÂT-İ İKBÂL*

Seyyid Nazir Niyazi, İkbal tarafından kendisine gönderilen mektupları, tarih sırasıyla bu kitapta biraraya toplamıştır.

5- *MAKATİB-İ İKBÂL*

İkbal'in Mevlâna Gırâmi'ye yazmış olduğu mektuplardan oluşan bu eser, 1969'da Karaçi'de İkbal Akademisi tarafından yayınlanmıştır.

6- *ANVÂR-İ İKBÂL*

Bu eserde İkbal'in konuşmaları, makaleleri ve eşsiz vecizeleri bulunmaktadır. Eser, Beşîr Ahmed Dar tarafından derlenmiş, 1967'de İkbal Akademisi tarafından yayınlanmıştır.

7- *MAKÂTİB-İ İKBÂL*

İkbal'in Hân Muhammed Niyâzuddin Hân'a yazmış olduğu 79 mektubun yer aldığı bu kitap, 1954'de Bezm-i İkbâl tarafından yayınlanmıştır.

Bu mektuplar, İkbâl'in felsefe, tasavvuf ve siyaset gibi konulardaki düşüncelerini ortaya koymasından bakımından önemlidir.

8- *GOFTAR-İ İKBÂL*

İkbâl'in konuşmaları ve makalelerinin yer aldığı bu eser, Muhammed Refik Afzal tarafından derlenmiş, 1969'da Lahor'da yayınlanmıştır.

Muhammed Refik Afzal'ın "önsöz"ünden anlaşıldığına göre bu kitapta bulunan yazılar, "Zemindar" ve "İnkılâp" adlı gazetelerden alınmış ve daha önce hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

9- *ŞÂD İKBÂL*

Mohiyuddin Kadri Zör, İkbâl'in Mahäracä Sir Kaşan Parşâd'a yazdığı mektupları, "Şad İkbâl" adı altında biraraya getirmiş ve eser 1942'de Haydarâbâd'da yayınlanmıştır.

Eserde 49 mektup vardır.

10- *NAVÂDAR-1 İKBÂL*

İkbâl'in Mahäracä Sir Kaşan Parşâd'a yazdığı 50 mektuptan oluşan bu eser, Muhammed Abdullah Kureşî tarafından derlenmiş, "Sahîfah" dergisinin İkbâl Sayısı'nda (Cilt: 1, Sayı: 75) 1973 de yayınlanmıştır.

11- *HUTÛT-1 İKBÂL*

İkbâl'in 111 mektubunun yer aldığı bu eser, Rafiuddin Haşimî tarafından derlenmiş ve 1976'da Lahor'da yayınlanmıştır.